

قواعد و مقررات حاکم بر مخاصمات مسلحانه از منظر امام علی^(ع)

موسی عسکری*

چکیده

جامعه بین‌الملل به‌هدف محدود سازی آسیب‌های گسترده‌ی ناشی از جنگ، مقرراتی را تصویب و براساس آن، برخی از اقدامات را تحت عنوان جنایات جنگی، جرم‌انگاری کرده‌است. از آن‌جای که ریشه‌ای همه‌ی قوانین، ادیان و تمدن‌ها است، یکی از تمدن‌های زنده و حاکم بر بخش‌های زیادی از جامعه بشری، در تاریخ، تمدن اسلامی است، که در این میان دوران پنج‌ساله حکومت علوی، به‌عنوان بخشی بسیار مهم از تمدن اسلامی، قابل توجه است. این مقاله با روش توصیفی - تحلیلی، با استفاده از منابع تاریخی و روایی، به‌الزامات ناظر بر جنگ در اندیشه امام علی^(ع) پرداخته‌است و براینده تحقیق این است، که در سیره امام علی^(ع)، بایدهای مثل تلاش برای صلح، ممنوعیت حمله با پوشش نیروهای امدادی، عدم مشروعیت به‌کارگیری سلاح‌های کشتار جمعی و از سوی هم الزام به حقوق بشردوستانه در برابر نظامیان اسیر جنگی، نظامیان در حال فرار و زخمیان، حفظ کرامت انسانی نیروهای خصم کاملاً مورد توجه است. هم‌چنین غیرنظامیان مثل زنان و کودکان نه تنها، از تعرض مصون هستند، بلکه تلاش بر این است، که اقدامات جنگی در برابر دشمن باید محتاطانه و محدود بماند تا غیرنظامیان آسیب نبینند.

واژگان کلیدی: امام علی^(ع)، سیره، سیاست جنایی، جنایات جنگی، حقوق بشردوستانه،

حقوق بین‌الملل کیفری.

مقدمه

جنگ، واژه‌ی فارسی است، که به معنای کار و زار، نبرد، ستیز و حرب آمده است (انوری، ۱۳۸۱: ج ۳، ۲۲۰۰) و در لغت عرب، هم معادل آن حرب است که به مطلق درگیری و نقیض امنیت، اطلاق می‌شود. (فراهیدی، ۱۴۰۹: ج ۳، ۲۱۳) بنابراین، معنای جنگ از نگاه لغوی محدود به درگیری در موارد خاص نیست، بلکه مطلق زد و خورد با ابزار جنگی را شامل می‌شود. قسمی که در منابع اسلامی نیز، هرنوع از زد و خورد را گویند. (زحیلی، ۱۹۹۶: ۳۵) اگرچه طبق یک تحلیل، امروزه در حقوق بین‌الملل، جنگ به اعمال زور و اقدامات قهرآمیز، توسط نظامیان کشورهای متخاصم، در عین حال به صورت سازمان یافته، اطلاق می‌شود. (خالقی، ۱۳۹۴: ۱۳۷)

جنگ قطع نظر از قلمرو، عبارت از توسل به زور و اعمال خشونت است. تبعاً همراه خود آسیب‌ها و زیان اجتماعی را تحمیل می‌کند. و طرفین متخاصم به دنبال آسیب زدن و متضرر ساختن مقابل خواهد بود. جامعه‌ای بین‌الملل در زمینه‌ی پیش‌گیری از جنگ، اگرچه اقداماتی را انجام داده، ولی در رسیدن به هدف ناکام مانده است. بعد از تاسیس جامعه‌ی الملل جنگ‌های زیادی بوقوع پیوست. (احمدنیا، ۱۴۰۰: ۲۸) تاریخ بشریت نمونه‌های فراوانی را از آسیب‌های جنگی، در خود دیده است، ولی بخشی از آسیب‌ها قابل پیش‌گیری است؛ یعنی برای مغلوب کردن خصم لازم نیست که دست به این نوعی از آسیب‌ها زد. از این‌رو، جامعه بشری پس از تحمل دردهای بی‌شمار غیرضروری، مجبور شد که مقررات را تنظیم کرده و شماری از رفتارها را، تحت عنوان جنایات جنگی، ممنوع اعلام کند. تا در زمان جنگ نباید طرف‌های درگیر مرتکب این نوع از رفتارها شود. اگر چنانچه مرتکب شود، تحت عنوان ارتکاب جنایات جنگی قابل پیگیری و مجازات است. البته نکته‌ی قابل یادآوری این‌که بخش اعظم از جنایات جنگی تنها در جنگ‌های بین‌المللی است و تا مدت‌ها آسیب‌های ناشی از مخاصمات داخلی، جنایت جنگی تلقی نمی‌شد.

این تمایز و تفاوت در جنگ‌های داخلی و بین‌المللی از منظر حقوق بین‌الملل کیفری روشن بود. (سیدزاده ثانی، ۱۳۹۳: ۴۴) ولی با گذشت زمان شعبه‌ی پژوهشی دیوان کیفری برای یوگسلاوی با ارایه تفسیر موسع از ماده‌ی ۳ اساس‌نامه روم، اعلام داشت، که براساس آن رفتار ضد بشری در مخاصمات مسلحانه داخلی نیز، به‌عنوان جرایم جنگی تلقی خواهد شد. (قدیر و کیخسروی، ۱۳۹۸: ۶۷) از این‌رو، امروزه هرگونه رفتار ضد حقوق بشردوستانه، در جنگ داخلی نیز، جنایات جنگی تلقی می‌شود.

جنایات جنگی براساس اسناد بین‌المللی مجموعه‌ی از عناوین جدیدی است، که توسط حقوق‌دانان تنظیم شده‌است. ولی در عین حال می‌توان رد پای از این جرایم را در منابع دینی به‌خصوص، آموزه‌های اسلامی یافت. به‌گفته‌ی برخی از نویسندگان درست است، که حقوق بین‌الملل امروزه، در بستر جامعه مسیحی و آموزه‌های مسیحیت رشد کرده، ولی تاثیر اسلام بر اندیشه‌های نویسندگان مسیحی غیرقابل انکار است. (برزنونی، ۱۳۷۹: ۵۷)

در جنگ‌های صدر اسلام که نوعاً ماهیت و عنوان بین‌المللی داشت؛ یعنی در آن جنگ‌ها، دولت اسلامی در برابر دولت‌های دیگر قرار داشت. همه‌ی جنگ‌ها دارای الزامات و قواعد مشخص بود، سپاه اسلام ملزم به پیروی از آن بود. بعد از وفات پیامبر گرامی اسلام^(ص)، در زمان خلافت امیرومومنان امام علی^(ع)، نیز، جنگ‌های واقع گردیده‌است، که خود می‌تواند از جمله منابع غنی برای تبیین حقوق بشردوستانه، در زمان مخاصمات باشد.

این مقاله در نظر دارد، که الزامات و مقررات ناظر بر جنگ را از منظر امام علی^(ع) با تأکید بر حقوق کیفری بین‌الملل، ارزیابی کند. در واقع، مساله اصلی این است، که در اندیشه و سیره‌ی عملی امام علی^(ع)، در سه جنگ که در عصر زمامداری ایشان، رخ داد، حقوق بشردوستانه مورد توجه بوده‌است یا خیر؟

نگارنده، با تحقیق با این عنوان مواجه نشده‌است. اگرچه مقاله‌ی مرتبط با موضوع که به‌صورت کلی از منظر اسلام انجام شده، وجود دارد. مثل مقاله‌ی تحت عنوان «حقوق اسیران جنگی از منظر اسلام» توسط دکتر فضایی، ولی در نوشته‌ی پیش‌رو، سعی بر این

است، که اولاً تنها اندیشه‌ی امام علی(ع) و ثانیاً این اندیشه، در تطبیق با مجموع قواعد جنگی بررسی شود، که در ساختار ذیل ارایه می‌گردد.

۱. الزامات پیش از اقدام به مخاصمه

قبل از شروع جنگ و درگیری، با این‌که کدام اقدام خصمانه‌ی صورت نگرفته است، ولی رعایت برخی قواعد و اصول اگر مورد توجه طرفین متخاصم باشد، از وقوع خیلی از رفتارهای غیراخلاقی و ضدبشری جلوگیری خواهد شد. به‌همین دلیل دیدگاه امام علی(ع) قابل ارزیابی است.

۱.۱. ممنوعیت اقدامات غافل‌گیرانه

اعلان جنگ یکی از اصول مسلم و قطعی در عرف بین‌الملل است. وقتی دو دولت متخاصم اراده بر جنگ دارد، باید قبل از هرگونه اقدامی چنین اراده‌ی را اعلام دارد. گرچه در عرف سنتی با تشریفات خاص این موضوع اجرا می‌شد، ولی امروزه نفس اعلام بدون توجه به تشریفات موضوعیت دارد. (برزنونی، پیشین) یکی از آثار اعلام جنگ، تشخیص اقدامات جنگی از رفتار خایانه و فریب‌کارانه است. ولی متأسفانه تنها در روی کاغذ باقی مانده است و در مخاصمات مورد توجه نیست. (همان) از این‌رو، استفاده از اقدامات فریب‌دهنده به‌هدف آسیب زدن به دشمن در عرف بین‌الملل و اصول حاکم بر جنگ، محکوم است و مطابق اساس‌نامه دیوان از ماده ۸ - ۲، یکی از موارد که جنایت جنگی تلقی شده، شیوه‌ها و ابزارهای ممنوعه جنگی است. از جمله سوءاستفاده از پرچم متارکه‌ی جنگ، استفاده از لباس و نشانه‌های سازمان ملل، به نظر می‌رسد به‌کارگیری این شیوه‌ها فریب‌کاری است و از منظر دیوان بین‌المللی کیفری هرنوع رفتار خایانه ممنوع است.

نیرنگ و فریب‌کاری، در سیره‌ی امام علی(ع) کاملاً یک امر غیرو مشروع و مذموم است و در هیچ عرصه‌ی از زندگی جایگاه ندارد. از این‌رو، می‌بنیم، امام فرمود: «أَيُّهَا النَّاسُ لَوْ لَا كَرَاهِيَةُ الْعَدْرِ لَكُنْتُ مِنْ أَدْهَى النَّاسِ أَلَا إِنَّ لِكُلِّ عُدْرَةٍ فُجْرَةً وَلِكُلِّ فُجْرَةٍ كُفْرَةٌ أَلَا وَإِنَّ الْعُدْرَ وَالْفُجُورَ وَالْخِيَانَةَ فِي النَّارِ» (حرعاملی، ۱۴۰۹: ج ۱۵، ۷۰) یعنی نیرنگ و فریب

دادن در هر موقعیت که باشد، فسق، فجور و کفر است، این نهایت مذموم بودن و منفور بودن است. رعایت این صل در جنگ، سبب عادلانه و یا قانونی بودن جنگ می‌شود.

در سیره‌ی امام علی (ع) برای نهادینه‌سازی ممنوعیت فریب، در سطوح مختلف دستور رسیده از جمله اگر دشمن توسط یکی از سربازان اسلام امان داده شد، دیگر کسی حق تعرض به او را ندارد و به‌عنوان اسیر با او برخورد نخواهد شد. «أَبِي عَبْدِ اللَّهِ (ع) أَنْ عَلِيًّا (ع) أَجَازَ أَمَانَ عَبْدٍ مَمْلُوكٍ لِأَهْلِ حِصْنٍ مِنَ الْحِصُونِ وَقَالَ هُوَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ»؛ اگر برده به دشمن امان دهد، محترم است و نباید به او تعرض شود. (حرعاملی، پیشین: ج ۱۵، ۶۷) نیز فرمود: «قَالَ: قَالَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ (ع) مَنْ ائْتَمَنَ رَجُلًا عَلَى دَمِهِ ثُمَّ خَاسَ بِهِ فَأَنَا مِنَ الْقَاتِلِ بَرِيءٌ وَإِنْ كَانَ الْمَقْتُولُ فِي النَّارِ»؛ اگر فردی به دیگری تعهد دهد، ولی خیانت کند با خدعه به او آسیب بزند امام علی (ع) از او بیزار است حتی اگر مقتول مجرم و کافر حربی باشد. (همان، ۶۹)

روایات فوق، ممکن است، از لحاظ سندی و دلالتی نیازمند بحث و بررسی باشد؛ اما آنچه ما را از بررسی بی‌نیاز می‌کند، جوان مردی، صداقت و عدالت علوی است. از این‌رو، این روایات و هم سیره‌ی امام علی (ع) خیانت و فریب دادن را به صورت کلی مردود اعلام می‌کند. از جمله مصادیق نیرنگ و فریب، تهاجم غافل‌گیرانه به خصم است، که در سیره‌ی امام علی (ع) این اصل و قاعده قبل از دیگران اجرایی شده و در جنگ‌ها، یک امر معمول و مورد اجرا بوده است. امام علی (ع) در برهه‌ی از زمان این اصل را اجرا کرده‌است که نهادهای حقوق بشری بعد از قرن‌ها، متوجه این اصل شده و تا هنوز موفق به اجرایی کردن این اصل نشده‌اند.

۲.۱. عدم شروع به جنگ قبل از دشمن

اساساً جنگ خلاف ارزش و اخلاق است. در روش امام علی (ع) نیز، جنگ یک امر منفی است. باید نهایت تلاش گردد، تا زمینه‌های جنگ برچیده شود. شواهد و گواه بر ادعا، از منظر امام علی (ع) بی‌شمار است. از امام نقل شده‌است: «لَا تُقَاتِلُوهُمْ حَتَّى يَبْدُؤُوكُمْ فَإِنَّكُمْ بِحَمْدِ اللَّهِ عَلَى حُجَّةٍ وَتَرْكُكُمْ إِيَّاهُمْ حَتَّى يَبْدُؤُوكُمْ حُجَّةٌ أُخْرَى لَكُمْ عَلَيْهِمْ»؛ شما آغازگر جنگ نباشید! صبر کنید تا دشمن آغاز نماید. (ابن اثیر، ۱۹۶۵: ج ۷، ۵)

این بیان امام در صفین در بازداشتن سپاه خودش از شروع به جنگ صادر شده است. (ابن خلدون، ۱۹۸۸: ج ۷، ۲) ولی براساس شواهد این مرام، قانون همیشگی و در همه‌ی جنگ‌ها بوده است. عبدالرحمن بن جندب از پدرش، روایت می‌کند. «أَنَّ أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ (ع) كَانَ يَأْمُرُ فِي كُلِّ مَوْطِنٍ لَقِينَا فِيهِ عَدُوَّنَا فَيَقُولُ لَا تُقَاتِلُوا الْقَوْمَ حَتَّى يَبْدَأُوا وَكُم» در هر جای با دشمن مواجه می‌شد، دستور می‌داد، تا دشمن تعرض نکرده است، شما آغاز نکنید. (کلینی، ۱۴۰۷: ج ۵، ۳۸) خودداری از شروع به جنگ، به عنوان یک اصل در تمام جنگ‌ها مطرح بوده است. (ابن مزاحم، ۱۴۰۴: ۲۰۳)

امام در برابر خوارج می‌گوید: علت پذیرش حکمیت این بود، که شاید در این فرصت زمانی، صلح به وجود بیاید. نادان‌ها، حقیقت برای شان آشکار شود و کار مسلمانان به سازش برسد. (دشتی، ۱۳۷۹: ۲۳۷) این سعی امام برای صلح ناشی از روش تربیتی اسلام است؛ زیرا امام علی (ع) از پیامبر اکرم (ص) نقل می‌کند که فرمود: یا علی در جنگ حتی با کفار عجله نکن! اول دعوت، صحبت و حقیقت را بیان کن! اگر یک نفر هدایت شود خیلی ارزش‌مندتر از جنگ است. (کلینی، پیشین: ج ۵، ۲۸) بر تاریخ پوشیده نیست، که امام علی (ع) برای جلوگیری از جنگ، در جمل، صفین و نهروان تلاش‌های زیادی را انجام داد و نشانه‌ی اهتمام به مصالحه و گفت‌وگو است. این در حالی است، که بشریت با این همه ترقی، تصویب کنوانسیون‌ها و تشکیل سازمان‌ها و نهادهای مختلف تا هنوز موفق به جلوگیری از جنگ نشده است و هرروز شتاب شروع به جنگ افزایش می‌یابد. (رابرتسون، ۱۳۸۳: ۲۴۲)

۲. الزامات در حین مخاصمات مسلحانه

در گروماگروم جنگ و درگیری، اگر تدابیر اساسی در برابر نیروهای دو طرف سنجیده نشده و خطوط قرومز وجود نداشته باشد، ممکن است، حوادث و وقایع وحشت‌ناک صورت گیرد؛ زیرا موقعیتی هست که حس انتقام‌گیری، غارت و تجاوز بر نیروهای دو طرف غلبه می‌کند. جنایت‌های هول‌ناک ممکن است، صورت گیرد به گونه‌ی که در تاریخ نمونه‌های فراوان وجود دارد. از این‌رو، برای جلوگیری از

هم‌چون مصیبت‌ها، رهبران جنگ، اصولی را برای نیروها تعریف نماید، که در سیره‌ی امام علی^(ع) نیز، برخی از این اصول قابل مشاهده‌است.

۱.۲. ممنوعیت کشتن نیروهای در حال فرار

از جمله اقدامات جامعه بین الملل که با نگاه بشردوستانه تصویب شده‌است، این‌که دولت‌های متخاصم، به‌هدف تضعیف نیروی دشمن، تنها سربازان در حال جنگ را می‌تواند هدف قرار دهد. (فضائی، ۱۴۰۰: ۱۰۷-۱۳۶) براساس ماده‌ی ۳ قرارداد ژنو راجع به نیروهای مسلح، مصوب ۱۹۶۹م، نیروهای که دست از جنگ برداشته و در حال فرار است، نباید کشته شوند. در سیره امام علی^(ع) نیز، در ضمن اعلام عفو عمومی قبل از شروع جنگ فرمود: فَإِذَا كَانَتِ الْهَزِيمَةُ بِإِذْنِ اللَّهِ فَلَا تَقْتُلُوا مُدْبِرًا؛ آن کسی را که پشت کرده نکشید. (دستی، پیشین: ۴۹۵) دقیقاً این بیان امام مطابق اصول جنگی صادر شده‌است؛ زیرا عفو و بخشش فراریان در این صورت معقول است. نیروهای که قوای پشتیبانی و برای تجدید قوا، مرکزیت نداشته باشند، بلکه کاملاً شکست خورده‌اند و دیگر احساس خطر و تهدید برای خصم ایجاد نمی‌کند. در این صورت نیاز نیست آن‌ها تعقیب شود.

از این‌رو، امام در جنگ جمل برای جلوگیری از آسیب‌های غیرلازم، در ابتدایی امر این دستور را صادر کرده‌است، تا آویزه‌ی گوش سربازان باشد و پیش‌گیری از هرنوع صدمه‌ی غیرضروری محقق گردد. در فقه اسلامی نیز مشروعیت و جواز تعقیب، قتل و یا بازداشت فراریان، منوط شده به‌صورتی‌که مرکز سازماندهی و فرومانده‌ی که هسته اصلی خصم است، هم‌چنان برقرار باشد. البته گفته شده عفو و گذشت در صلاحیت امام است و حکم اولی جواز قتل است. (منتظری، ۱۴۰۹: ج ۶، ۵۰۲) اما بیان امام برای افراد و زیر دستان ایشان الزام‌آور بود و بر فرض پذیرش حرف فقیهان، تعقیب و کشتن فراریان برای امام مشروع بود، ولی جانب عفو را ملتزم شد و از صلاحیت ولایی خود استفاده و دستور حکومتی صادر کرد. (سبحانی تبریزی، ۱۴۱۵: ج ۲، ۸۲) براساس سیره‌ی امام علی^(ع) از جمله قوانین جنگ همین است که از زخمی‌ها گذشت شود، فراریان تعقیب نگردد و آن‌های که در خانه‌ها، مخفی شده‌اند، در امنیت هستند. این در صورتی است، که جنگ مختومه اعلان شود، ولی اگر پایگاه دشمن پا برجا باشد، در واقع جنگ ادامه دارد و

همه‌ی کسانی که در میدان هستند، سربازان در حالی فعالیت محسوب می‌شوند. از این‌رو، در صفین موارد وجود دارد که زخمی‌ها و یا فراریان مورد تعقیب واقع شده‌اند. به‌خاطر این‌که جنگ ادامه داشت و آن‌ها داشتند، به‌سوی پناه‌گاه خود می‌رفتند به‌گونه‌ی که در روایات آمده‌است. (عاملی، پیشین: ج ۱۵، ۷۵)

جالب‌تر، این‌که امام به سربازان خود توصیه می‌کند: در حین جنگ و مبارزه اگر سرباز دشمن به شما طرح دوستی و ترک مخاصمه داد، قبول کنید و آن سرباز در امنیت است. (حرعاملی، پیشین: ۹۶) در حالی‌که در حقوق بشردوستانه‌ی امروزی تا زمان سرباز در حال جنگ است، می‌توان کشت؛ ولی امام دستور می‌دهد: کسی که طرح دوستی می‌دهد، باید قبول شود و در سایه‌ی حاکمیت امام مصون باشد. این موارد همه نشات گرفته از دیدگاه مکتب امام به انسانیت است و به‌دنبال انسان‌سازی و رهنمایی انسان‌هاست. از این‌رو، در هر موقع که یک فرد قصد بازگشت و راه معقول و هدایت را انتخاب می‌کرد، پذیرفته می‌شد. در منابع فقهی با توجه به این بیانات امام علی^(ع) برخی گفته‌اند: این عفو و گذشت واجب نیست، بلکه به‌عنوان استحباب است. (نجفی، ۱۴۰۴ق: ج ۲۱، ۱۳۱) ولی متاخران از فقیهان باور دارند: این همه روایت و تأکیدات، ندبی و استحباب بودن را بر نمی‌تابد و این روایات بر لزوم دلالت دارد. (میانجی، ۱۴۱۱: ۲۱۴) یعنی، اسلام از هر فرصت برای رشد و تعالی انسان استفاده می‌کند. بنابراین، و لو کافر یا منحرف بازگردد، مورد قبول است.

۲.۲. عدم مشروعیت استفاده از سلاح کشتار جمعی

امروزه براساس اسناد و عرف بین‌الملل، استعمال سلاح‌های شیمیایی ممنوع است؛ زیرا زیان‌ها و آسیب‌های وارده خلاف کرامت انسانی بوده و از سوی دیگر، زیان‌های ناشی از آن، غیرقابل کنترل است. (ستایش‌پور و دیگران، ۱۴۰۱: ۲۳۷) براساس آمار به‌دست آمده از جنگ ایران و عراق و استفاده‌ی دولت عراق از تسلیحات شیمیایی، تعداد قربانیان به چهل چهار هزار نفر رسیده‌است. بدتر از آن در مناطق بسیار گسترده که این سلاح به‌کار برده شده تا مدت سی سال به حیات همه‌ی زنده جان‌ها آسیب می‌زند و مختل می‌کند. (پورهاشمی و حبیبی، ۱۳۹۰: ۶۵) در حقوق موضوعه و دیوان بین‌المللی

کیفری، ممنوعیت استفاده از تسلیحات شیمیایی و کشتار جمعی پس از تجارب تلخ و غیرقابل جبران در جنگ‌های مختلف به‌تصویب رسید. ولی براساس شواهد، کشورها از این سلاح استفاده می‌کنند. اما در بیان امام علی (ع) از مدت‌ها قبل این فرومایش وجود دارد از امام امیرومومنان امام علی (ع) روایت شده‌است: «نَهَى رَسُولُ اللَّهِ (ص) أَنْ يُلْقَى السَّمُّ فِي بِلَادِ الْمُشْرِكِينَ» (کلینی، ۱۴۲۹: ج ۹، ۴۰۹) این روایت را امام علی (ع) از رسول خدا نقل می‌کند، ولی معلوم است، که امام علی (ع) اولین فردی که تابع نظر و بیان پیامبر است و می‌توان به امام هم نسبت داد. در این روایت با صراحت و جدیت استفاده از تسلیحات شیمیایی ممنوع اعلان شده‌است. در حالی که در جامعه فعلی با توجه به پیشرفت جامعه انسانی و نهادهای حقوق بشری، کشورها در ممنوعیت از تسلیحات شیمیایی اتفاق نظر ندارند. (سیدزاده ثانی و آلاشتی، پیشین: ۴۴) حتی در خلال نزاع‌های مسلحانه، استفاده از ترکیبات شیمیایی که تأثیرات آن ممکن است، خیلی گسترده و غیرقابل پیش‌بینی باشد. مثل انجام آزمایشات زیست‌شناسی روی افراد نظامی دشمن به‌هدف کشفیات علمی، که امروزه غیرقانونی و از جمله جنایات جنگی به‌حساب می‌آید. (بیگی و قهار، ۱۴۰۰: ۲۹)

در فقه نیز، استفاده از تسلیحات شیمیایی ممنوع شده و اکثر فقیهان مردود دانسته‌است. به‌خصوص، اگر کاربرد تسلیحات شیمیایی حیات اطفال را به‌خطر مواجه کند و یا ضررهای دیگری را در پی داشته باشد. (نجفی، ۱۴۰۴: ج ۲۱، ۶۸) اگرچه نظریات فقهی هم وجود دارد، که تجویز می‌کند. (علامه حلی، ۱۴۱۳: ج ۴، ۳۹۱) اما به‌خاطر پیامدهای غیرقابل کنترل کار برد تسلیحات شیمیایی خیلی از فقیهان معاصر، نظریه‌ی تجویز به کارگیری این نوع سلاح را رد کرده‌اند. (حسینی شیرازی، ۱۴۲۳: ۲۶۸؛ تبریزی، ۱۴۲۱: ۳۸۸) باید توجه داشت، که حتی قول به‌تجویز، فرض را توجیه می‌کند که غلبه بر دشمن متوقف بر استفاده از تسلیحات سمی باشد. البته در اسناد بین‌الملل در خصوص جرایم جنگی بودن استفاده از ابزار جنگی مقید شده به این که «عالما و عامدا» باشد و نیز، مرتکب بداند، که استفاده از این سلاح آسیب‌های زیادی را به محیط‌زیست می‌رساند و الا اگر قابل پیش‌بینی نباشد و پیامدهای آن را نداند و لو این که عالم و عامد باشد، جنایت جنگی نیست. (سیدزاده ثانی و آلاشتی، پیشین: ۴۴-۷۱) اما این قید نمی‌تواند راه

گریزی برای مرتکبان استفاده از تسلیحات شیمیایی و سمی، باشد. از این‌رو، به نظر می‌رسد، که استفاده از تسلیحات شیمیایی و سمی همه‌ی پیامدهایش قابل پیش‌بینی است؛ چرا که محیط‌زیست را تخریب می‌کند و آسیب‌های غیرقابل جبران بر حیات وارد می‌کند.

۳.۲. ممنوعیت رفتار خلاف کرامت انسانی

امروزه نیز، قطع عضو و مثله کردن مقتولان نیروهای دشمن، نقض اصول و عرف بین‌المللی تلقی شده و از جمله جرایم جنگی به حساب می‌آید. ماده ۸ اساس‌نامه روم و کنوانسیون‌های چهارگانه‌ی ژنو، بر این مساله تصریح دارد و از سوی هم فرق نمی‌کند در مخاصمات بین‌المللی باشد یا در جنگ‌های مسلحانه‌ی داخلی در هردو صورت قطع عضو و مثله کردن افراد رقیب، جنایت تلقی می‌شود. (بیگی و قهار، پیشین: ۲۹-۶۰)

ملتزم بودن به حرمت گذاشتن حتی به‌جنازه‌ی دشمن علاوه بر مروت، مردانگی و اخلاق‌مداری، نشانه‌ی تقید به ارزش‌ها و کرامت انسانی است. انسانیت همیشه و در هر جا باید دیده شود، حتی در مقابل دشمن ولو غیرومسلمان باشد یا مرده باشد همان بدن بی‌روح او حرمت دارد. امام علی^(ع) در مورد حرمت گذاشتن به‌مقتولان دشمن فرمود: «ولاتمثلوا بقتیل» یعنی، کشته‌ها را مثله نکنید. (ابن مزاحم، ۱۴۰۴ق: ۲۰۴) این سخن امام علی^(ع) دو نکته‌ی مهم دارد؛ اولاً خود حضرت ملتزم به آن بود ثانیاً زمان صادر شده‌است، که خبری از حقوق بشر و کنوانسیون‌های مختلف نبود، تا گفته شود، امام به‌خاطر فشار جامعه‌ی بین‌الملل این حکم را صادر کرده‌است. حتی اگر این نوع رفتار خلاف کرامت انسانی، با انگیزه‌های مشروع مثل کشف و اثبات فرضیه‌های علمی و یا مهارت‌افزایی پزشکان، در تشریح و جراحی بدن انسان‌ها صورت گیرد، بازهم غیر قانونی و از مصادیق جنایات جنگی خواهد بود. (بیگی و قهار، پیشین: ۲۹-۶۰)

امام علی^(ع) فرمود: «وَلَا تُصِيبُوا مُعَوَّرًا»؛ یعنی، آن کسی را که قدرت دفاع ندارد، نکشید. (نهج‌البلاغه، نامه‌ی ۱۴) یا «وَلَا تَكْشِفُوا عَوْرَةً»؛ یعنی، شروم‌گاه کسی را برهنه نکنید. (حرعاملی، پیشین: ج ۱۵، ۹۲) این دو بیان امام در جنگ برای سربازان و نیروهایش صادر شده‌است. در مورد دیگر، امام در میدان جنگ وقتی عمرو بن عبدود را به قتل

رسانید، با این که در آن عصر برهنه کردن زره دشمن یک امر رایج بود، ولی امام این کار را نکرد و خواهر عمرو، این جوان مردی امام را تحسین کرد. (ابن شهر آشوب، ۱۳۷۹: ج ۳، ۱۳۸) برخی از بزرگان و افراد مطرح در سپاه اسلام، از امام علی^(ع) انتقاد کردند، که چرا زره عمرو را با آن ارزشی که داشت، از پیکرش بیرون نکردید؟ امام در جواب فرمود: خجالت کشیدم که بدن او را برهنه کنم. (مجلسی، ۱۴۰۳: ج ۴۱، ۷۳) از این رو، در اندیشه‌ی امام علی^(ع) التزام به کرامت و حیثیت و ارزش‌های انسانی، در بالاترین میزان دیده می‌شود. البته نباید امثال این رفتار امام را ناشی از غرور و عصبیت عربی‌اش دانست؛ زیرا که در موارد زیادی، امام غرورهای کاذب را زیر پا کرده و تنها در امور ارزشی و انسانی این رفتارها دیده می‌شود. در عصر امام علی^(ع)، قوانین زیبا و کنوانسیون‌های آراسته شده با کلمات و عناوین جذاب و فریبنده، مثل امروز، وجود نداشت؛ ولی روح انسانیت و کرامت‌مداری در رفتار آن امام همام موج می‌زند. آنچه که باعث سعادت و نجات جامعه بشری می‌شود، عمل و رفتار انسانی است، نه شعارهای زیبا و غیرعملی که امروزه در جوامع بین‌المللی وجود دارد، ولی اجرایی نمی‌شود.

۴.۲. حرمت گرسنگی دادن به غیر نظامیان

دیوان کیفری بین‌المللی، مطابق بند «ب» پاراگراف دوم ماده‌ی ۸ اساس‌نامه روم، گرسنگی دادن را به‌عنوان جنایت جنگی تلقی کرده‌است. در زمان درگیری مسلحانه و نزاع بین دو دولت یا گروه متخاصم، گرسنگی دادن غیرنظامیان ولو وابسته به طرف مقابل به‌عنوان جنایت جنگی تلقی می‌شود. گرسنگی دادن محدود به یک یا دو قلم مواد غذای نمی‌شود، بلکه همه‌ی مایحتاج زندگی و نیازمندی‌های را که ضروریات زندگی گفته می‌شود، شامل می‌شود. این عمل، جرمی است، که در طول تاریخ گروه‌های متخاصم برای مغلوب کردن دشمن از این استفاده کرده‌است به‌طور نمونه، در جنگ داخلی سودان توسط عمر البشیر و نیز، در جنگ سوریه از این حربه استفاده گردید. (ذاکر حسین، ۱۴۰۰: ش: ۲۲۷-۲۵۲) حتی ممانعت از امدادرسانی براساس کنوانسیون‌های ژنو یعنی، رساندن کمک‌های اولیه، جنایت جنگی و خلاف حقوق بشردوستانه است.

در سیره‌ی امام علی^(ع) گرسنگی دادن به غیرنظامیان کاملاً ممنوع و جای حرف نیست؛ اما در برابر نظامیان با دونه‌نمونه مواجه می‌شویم. نمونه اول طبق منابع تاریخی در جنگ صفین، سپاه معاویه زودتر از لشکریان امام در کنار فرات رسیدند و آب را بر سپاهیان امام علی^(ع) بستند. سپاه امام با یک تهاجمی، آب را پس گرفتند و سپاه دشمن دسترسی به آب نداشتند. معاویه و سران سپاه او، گزینه‌ی تحریم آب توسط امام علی^(ع) و راه‌کارهای بیرون رفتن از معضل بی‌آبی را غور می‌کردند. چیزی که خیلی آسان و توجیه عرفی هم داشت و اطرافیان امام علی^(ع)، هم این طرح را خدمت امام ارایه کردند؛ اما امام فرمود: این کار درست نیست و آب را آزاد گذاشت تا همه حتی لشکریان شام سیراب گردید. به‌گونه‌ی که دو لشکر متخاصم با مشارکت و مساهمه، از آب بهره‌مند می‌گردید. (دینوری، ۱۳۶۸: ۱۶۹) حق بر آب و دسترسی داشتن به آن توسط شورای حقوق بشر سازمان ملل به‌عنوان یک حق مسلم برای هرانسان شناخته شده است. (گراوند، ۱۳۹۹: ۱۶۸۳-۱۷۰۵) بدون شک آب از ضروریات اساسی و حق مسلم است، که در سیره‌ی امام علی^(ع) این حق برای نظامیان مراعات شده‌است. در حالی‌که بر اساس حقوق بین‌الملل کیفری ممانعت از غذا و آب برای نظامیان به‌گونه‌ی که به غیر نظامیان آسیب نرسد، ممنوعیت قانونی ندارد. (ذاکر حسین، پیشین: ۲۲۷-۲۵۲)

نمونه‌ی دوم، قطع کردن راه مواصلاتی یا به‌تعبیر دیگر، قطع کردن شریان‌های حیاتی نظامی و ابزار جنگی دشمن که افراد ملکی و غیرنظامی در بین آن‌ها نیست، یک امر قابل قبول، در همه‌ی نظام‌های حقوقی است. در سیره‌ی امام علی^(ع) نیز، مشاهده می‌شود: «ان علیا دعا زجر بن قیس فقال: له سر فی بعض هذه الخیل الی القطقطانه فاقطع المیره عن معاویه و لا تقتل الا من یحل لک قتله وضع السیف موضعه.»؛ (دینوری، ۱۹۹۰: ج ۱، ۱۲۷) امام به یکی از فروماندهان خود دستور داد که المیره را از معاویه قطع کن، المیره یعنی، طعام و غذایی که از مراکز تولید و یا پخش، به‌عنوان کالای تجارتی به‌جاهای دیگر، جذب می‌شود. (فراهیدی، ۱۴۱۰: ج ۸، ۲۹۵) در قرآن نیز، به‌همین معنی است. (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲: ۷۸۳) که کسی اقوات و غذای خود را از شهر دیگری انتقال دهد، به خود غذا المیره گفته می‌شود. (طریحی، ۱۴۱۶: ج ۳، ۴۸۶) براساس ضرورت این دستور صادر شده‌است؛

زیرا در تاکتیک‌های جنگی قطع کردن راه دریافت کمک و نیرو یک امر ضروری است و براساس حقوق بشر، امروزه هم قابل قبول است. از این دو مورد چنین جمع‌بندی می‌گردد، که که در سیره‌ی امام علی^(ع) محروم کردن خصم (تنها نظامیان) یک امر مشروع بوده که منطقی و قابل توجیه هم است؛ اما در آب دادن به شامیان به انگیزه جلوگیری از جنگ، طرح دوستی، جوان مردی و نشانه‌ی محبت آن حضرت بوده‌است. گرسنگی دادن به غیرنظامیان که در قلمرو دشمن و خصم زندگی می‌کردند به‌بهانه‌ی این‌که حامی دشمن است، در مرام امام علی^(ع) نمی‌گنجد.

۳. الزامات بعد از اتمام مفاصمات

مرحله‌ی سوم که بعد از اتمام جنگ به‌طور طبیعی، یک‌طرف مفاصمه پیروز میدان است و هیچ مانعی در برابر شان نیست، باید اصولی را در نظر گیرد، تا دیگر تجاوز و جنایت نشود، که این امر در سیره‌ی امام علی^(ع) به‌خوبی قابل مشاهده‌است.

۱.۳. دوری از اذیت کردن زنان

در زمان امام علی^(ع) اوضاع و شرایط فرهنگی نامطلوب بود. یعنی، عصبیت و مرد سالاری حاکم بود. اگرچه پیامبر بزرگوار اسلام، از ابتدای بعثت مبارزه با ظلم در حق زنان را آغاز کرد. به مرور زمان، حقوق اساسی زنان به رسمیت شناخته شد، ولی فرهنگ و هنجار حاکم، به‌گونه‌ای بود که زنان در امور نظامی نقش نداشتند و در زمره‌ی افراد ملکی و غیرنظامی به‌حساب می‌آمد. از این‌رو، مطابق آن هنجار امام دستور ویژه، برای رعایت حال زنان صادر کرده‌است. امام می‌گوید: «وَلَا تَهَيِّجُوا النِّسَاءَ بِأَذَى وَإِنْ شَتَمْنَ أَعْرَاضَكُمْ وَ سَبَبْنَ أَمْرَاءَكُمْ»؛ زنان را با آزار و اذیت تحریک نکنید هرچند آبروی شما را بریزانند، یا امیران شما را توهین کنند. به‌خشم و عصبانیت وادار نکنید حتی اگر آن‌ها به‌شما و یا امرای شما دشنام گفت. (سید رضی، ۱۴۱۴: ۳۱۸؛ دشتی، ۱۳۷۹: ۴۹۵) یعنی، زن‌های که منسوب به دشمن است با کمال خون‌سردی اصلاً متعرض آن‌ها نشوید و علت امر را امام احساساتی شدن خانم‌ها می‌داند.

امام هرچند لحظه‌ای در قلب درگیری و جنگ حاضر می‌شد و توصیه می‌کرد از جمله می‌فرمود: شما را به‌خدا که نسبت به زنان و اطفال رعایت کنید، که آسیب نرسد. (ابن شهر آشوب، ۱۳۷۹: ج ۳، ۱۸۱) در فراز اول که امام به سربازان دستور می‌دهد: خودگذری داشته باشید. یعنی، امیر تان را و خود تان اگر توهین کرد، شما از حق تان که دفاع کردن است، گذشت کنید. امام علی^(ع) و اندیشه‌هایش، همیشه یک مرحله، بالاتر و بلندتر از منطق دیگران است.

۲.۳. ممنوعیت تسری جنگ به مناطق بی‌دفاع

مطابق اسناد بین‌المللی، یکی از اقدامات ممنوعه در حین جنگ انتقال جنگ به‌سوی مناطق، روستا یا شهر بی‌دفاع است، که زمینه‌ی تصرف و اشغال آن فراهم است. این عمل، در پرتوکول الحاقی اول به‌کنوانسیون‌های چهارگانه ژنو، به‌عنوان جنایت جنگی تلقی شده‌است. (سیدزاده ثانی و آلاشتی، پیشین: ۴۴-۷۱) به‌بیان دیگر، در اسناد بین‌الملل افراد آسیب‌پذیر نظیر زنان، سال‌خوردگان، کودکان و همه‌ی ساکنان مناطق نزدیک به جنگ، تحت‌الحمایه است و سعی شده، که مصون بماند. (خالقی، ۱۳۹۴: ۱۵۹) در سیره‌ی امام علی^(ع) نیز به‌مسأله توجه صورت گرفته و امام به یکی از سرداران نظامی خود فرمود: جز با کسی که با تو پیکار می‌کند، پیکار نکن. (دشتی، پیشین: ۴۹۳)

در بیان امام علی^(ع) در باب ممنوعیت کشاندن جنگ به‌مناطق بی‌دفاع، چنین آمده: «وَلَقَدْ بَلَّغْنِي أَنَّ الرَّجُلَ مِنْهُمْ كَانَ يَدْخُلُ عَلَى الْمَرْأَةِ الْمُسْلِمَةِ وَالْأَخْرَى الْمُعَاهَدَةَ فَيَتَزَعُّ حَجْلَهَا وَقُلُوبَهَا وَقَلَائِدَهَا وَرَعَائِهَا مَا تَمْتَنِعُ مِنْهُ إِلَّا بِالْأَسْتِرْجَاعِ وَالْأَسْتِرْحَامِ ثُمَّ أَنْصَرَفُوا وَأَفْرَيْنَ مَا نَالَ رَجُلًا مِنْهُمْ كَلِمٌ وَلَا أُرِيقَ لَهُ دَمٌ فَلَوْ أَنَّ أَمْرًا مُسْلِمًا مَاتَ مِنْ بَعْدِ هَذَا أَسْفًا مَا كَانَ بِهِ مُلُومًا بَلْ كَانَ بِهِ عِنْدِي جَدِيرًا»؛ شنیدم مهاجمی به خانه‌های مسلمانان و کسانی که در پناه اسلامند در آمده و گردن‌بند، دست‌بند، گوشواره و خلخال از گردن، دست و پای زنان به در می‌کرده‌است. در حالی که آن ستم‌دیدگان برابر متجاوزان جز زاری و رحمت خواستن سلاحی نداشته‌اند، سپس غارت‌گران پشت‌واره‌ها از مال مسلمانان بسته نه کشته برجای گذاشته و نه خسته به شهر خود بازگشته، اگر از این پس

مرد مسلمان از غم چنین حادثه‌ی بمیرد چه جای ملامت است. (سید رضی، پیشین: خطبه ۲۷؛ شهیدی، ۱۳۷۸: ۲۷)

این نمونه‌ای است از این‌که تهاجم و تعرض به انسان‌های بی‌دفاع ممنوع است. اگرچه ممکن است، گفته شود، این بیان امام راجع به مکان و زمان جنگی نیست، ولی در مجموع جنگ در آن زمان ساز برگ‌های امروزی را نداشت، بلکه به‌همان صورت مرسوم بوده‌است. در منظومه فکری امام علی^(ع)، غیرنظامیان نه تنها مصون از تعرض است، بلکه در نهایت احترام و عزت قرار دارند.

۳.۳. ممنوعیت تعرض به اموال و اماکن غیرنظامی

امروزه اموال و اماکن غیرنظامی در حمایت حقوق بین‌الملل است و تعرض به آن در اساس‌نامه روم و کنوانسیون لاهه، غیرقانونی و از جمله جنایات جنگی تلقی شده‌است. اموال و اماکن غیرنظامی معانی و مصادیق فراوانی می‌تواند داشته باشد. اموال شخصی و اماکن فرهنگی و عمومی، مشروط به این است، که برای اهداف نظامی مورد استفاده قرار نگیرد؛ نباید مورد تعرض یا هدف قرار گیرد؛ اما اگر از اموال و اماکن خصوصی و یا فرهنگی برای اهداف نظامی استفاده شود و ضرورت تاکتیک نظامی مقتضی این باشد که آن اموال هدف قرار گیرد، دیگر تحت‌الحمايه تلقی نخواهد شد. (فروغی و غنی، ۱۳۹۴: ۳۳۳-۳۵۵)

در سیره‌ی امام علی^(ع) مصونیت اموالی‌که در جنگ، به‌کار نرفته و به‌اصطلاح ابزار جنگی گفته نمی‌شود، کاملاً پذیرفته شده‌است. نقل شده‌است که در جنگ جمل، اموال فراوان در اردوگاه جانب مقابل بود، تنها ابزار جنگی را بین افراد خود تقسیم کرد. (نوری، ۱۴۰۸: ج ۱۱، ۵۶) در روایت دیگر، از مروان بن حکم آمده‌است چون علی اصحاب جمل را شکست داد بعد از اتمام جنگ، دستور داد؛ که اموال اهل بصره که سپاه شکست خورده بودند، به صاحبان شان بازگردانده شود. (طوسی، ۱۴۰۷: ج ۶، ۱۵۵)

در فقه اسلامی، معامله با اموال به‌دست آمده از دشمن، با توجه به دین دشمن، متفاوت است. اگر مسلمان باشد غنیمت نیست، ولی اکثر گفته‌اند: آن اموال که از پایگاه نظامی به‌دست آمده تقسیم می‌شود. تنها وسایل غیرنظامی به مالکان اصلی داده می‌شود.

(علامه حلی، ۱۴۱۳: ج ۴، ۴۵۰) قطع نظر از دیدگاه فقیهان چند مورد که از سیره‌ی امام علی^(ع) به دست می‌آید به‌خوبی نشان می‌دهد؛ که اماکن، اموال و ابزار که غیرنظامی باشد یا کدام خطری را ایجاد نکند محفوظ است و نباید نابود و یا مصادره گردد. یعنی، از لحاظ حقوق بین‌الملل کیفری روش و برخورد امام، با اموال و اماکن غیرنظامی یک موضع قانونی و عادلانه است.

۲.۳. احسان با اسیران

در جریان درگیری، کشتن و از بین بردن نظامیان و تأسیسات نظامی خصم یکی از امور عادی و از لحاظ حقوق بین‌الملل مشروع است. طرفین متخاصم برای شکست طرف مقابل ناگزیر است، ولی از آن‌جا که دشمنی بین دولتهاست و افراد نظامی به عنوان یک شخص و شهروند، دشمن هیچ یک از دو طرف متخاصم تلقی نمی‌شود. ممکن است، در سرزمین و در تحت حاکمیت خصم باشد. تبعاً بعد از اسارت و یا بازداشت مصونیت دارد و براساس کنوانسیون‌های چهارگانه‌ی ژنو یکی از دسته‌های مورد حمایت، بازداشت شدگان یعنی، نظامیان دشمن هستند، که فعلاً اسیر است و دست از جنگ برداشته‌اند. پس، باید حقوق انسانی آن‌ها رعایت شود. (فضائی، پیشین)

در جنگ جمل بعد از شکست خوردن مخالفان و بیعت شکنان، عده‌ی از سران و فرومندان مثل مروان، ولید، عایشه و فرزندان طلحه اسیر امام علی^(ع) شدند. تعداد از اصحاب امام علی^(ع) پیشنهاد مجازات قتل آنان مطرح کردند؛ اما امام در جواب فرمود: من هیچ اسیر از اهل قبله را به قتل نمی‌رسانم، این‌ها اگر برگشتند و بیعت کردند، آزاد هستند. (دینوری، ۱۹۹۰: ج ۱، ۹۷) در جنگ صفین هم اسیران را امام نه تنها به قتل نرساند، بلکه آزاد کرد. (حرعاملی، پیشین: ۷۳) از این‌رو، رعایت حقوق اساسی یعنی، حمایت از حق حیات اسیران جنگی در سیره‌ی امام علی^(ع) به‌خوبی قابل مشاهده است.

در مرحله‌ی دوم اسیران نیازهای دارند؛ یعنی، انسان زنده از هرلحاظ هزینه دارد و باید به آن توجه شود. در این مورد هم امام علی^(ع) نیازهای اساسی اسیران مورد تاکید قرار داده است و فرمود: «إِطْعَامُ الْأَسِيرِ وَالْإِحْسَانُ إِلَيْهِ حَقٌّ وَاجِبٌ وَإِنْ قَتَلْتَهُ مِنْ الْغَدْرِ» (حرعاملی، پیشین: ۹۲) یکی از هزینه‌های نگهداری اسیران، خوراک است. امام فرمود: اسیر

هرچند جرم سنگین داشته و محکوم به مرگ شده باشد، احسان و اطعام او نباید فراموش شود. «عن أَبِي بصيرٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ (ع) قَالَ: وَقَالَ إِنَّ عَلِيًّا (ع) كَانَ يُطْعِمُ مَنْ خُلِدَ فِي السِّجْنِ مِنْ بَيْتِ مَالِ الْمُسْلِمِينَ» (همان: ۹۲) از امام صادق (ع) نقل شده است که امام علی (ع) محبوسان را از بیت المال مسلمانان اطعام می کرد. سازماندهی و ساختارومندی زیر بناست. زیرا امام وقت تغذیه و فراهم آوردن نیازهای اسیران را طرح می کند، پشتیبانی اقتصادی و بودجه برای آن تعریف می کند. این مهم است. در سیره امام نه تنها احسان به اسیران جنگی، بلکه با مجرم علاوه بر رعایت حقوق انسانی، توصیه به احسان شده است. در آخرین وصیت، امام به فرزندان می گوید: «ثُمَّ اتَّفَقْتُ (ع) إِلَى وَلَدِهِ الْحَسَنِ (ع) وَقَالَ: اَرْقُ يَا وَلَدِي بِأَسِيرِكَ وَأَرْحَمُهُ وَأَحْسِنْ إِلَيْهِ وَاشْفُقْ عَلَيْهِ؛» به این اسیر خود ارفاق و بخشش کنید رحم دل باشید احسان و خوبی کنید مهربان باشید. (نوری، ۱۴۰۸: ج ۱، ۷۹) نیز در همین مورد فرمود: «فَلَمَّا أَفَاقَ نَاوَلَهُ الْحَسَنُ (ع) قَعْبًا مِنْ لَبَنٍ وَشَرَبَ مِنْهُ قَلِيلًا ثُمَّ نَحَاهُ عَنْ قَمِهِ وَقَالَ احْمِلُوهُ إِلَى أُسِيرِكُمْ ثُمَّ قَالَ لِلْحَسَنِ (ع) بِحَقِّي عَلَيْكَ يَا بَنِيَّ إِلَّا مَا طَبَيْتُمْ مَطْعَمَهُ وَمَشْرَبَهُ وَارْقُوا بِهِ إِلَى حِينِ مَوْتِي وَتُطْعِمُهُ مِمَّا تَأْكُلُ وَتَسْقِيهِ مِمَّا تَشْرَبُ حَتَّى تَكُونَ أَكْرَمَ مِنْهُ الْخَبَرُ.»؛ در آخرین لحظات، امام شیر را می نوشید و آن را به امام حسن داد و فرمود: به قاتل من ببرید. فرمود از هرغذای که خود تان می خورید به قاتل من بدهید کرامت او را حفظ نمایید. (همان، ۷۹)

رفتار و توصیه های امام در شرایط صادر شده است که وضعیت حاکم فرهنگی و اجتماعی آن روز به شدت مقتضی سزادهی و انتقام گیری بود. از یک طرف جو حاکم در بین قبایل عرب و از سوی هم موقعیت و جایگاه امام که براساس عوام گرای، مقتضی بود، که ابن ملجم زجر کش شود، ولی امام در برابر این وضعیت ایستادگی کرده و توصیه به ارزش های انسانی می کند. اگر منصفانه مورد توجه واقع شود، اندیشه های امام علی (ع) درباره ی حقوق اسیران جنگی، به مراتب جلوتر از کنوانسیون های حقوق بشری امروزه است؛ زیرا امام درباره ی مجرم احسان مداری را ترجیح داده آن هم مجرمی که امنیت جامعه و حاکمیت را هدف قرار داده است، اما اسیران جنگی به عنوان افراد و اشخاصی که جرم آنان ثابت نشده مسلما از حقوق و احسان بیش تر برخوردار است.

در مکتب امام علی^(ع) همه‌ی اصول انسانی با اسیران را مشاهده می‌کنیم. البته نه اصول انسانی، بلکه رفتار انسان دوستانه و در یک مرحله‌ی بالاتر از اصول وقواعد که امروزه در جامعه بین‌الملل تصویب گردیده‌است. آنچه در جامعه بین‌الملل تنها به حقوق انسانی بازداشت شدگان و اسیران جنگی توجه شده‌است؛ اما احسان و احترام گذاشتن وجود ندارد. واژه‌ی یک احسان مفهوم بالاتر از رعایت حقوق انسانی را مخابره می‌کند.

۵.۳. تداوی نمودن زخمیان جنگی

در جامعه‌ی بین‌الملل مقررات خوبی از سوی سازمان‌های بین‌المللی، در مورد زخمیان جنگی به تصویب رسیده‌است و توسط موسسات امدادگران به خصوص، صلیب سرخ، پزشکان و نیروهای امدادی اجرایی و مجروحان تداوی می‌شود. منشاء تلاش‌های بین‌المللی، وقوع برخی رفتارهای کاملاً غیرانسانی در جریان جنگ با مجروحان، بود. از جمله اقدام به آزمایش‌های زیستی روی مجروحان و اسیران که توسط پزشکان در آلمان نازی و امپراتوری چپان اتفاق افتاد. (بیگی و قهار، پیشین: ۲۶۰-۲۲۹) این نهایت دردآور و بیان‌گر بدبختی بشر است. از این‌رو، این‌گونه اقدامات باعث بیداری جامعه بین‌الملل گردید، تا به خاطر جلوگیری از تکرار این دست جنایات اقدام به وضع قانون در این خصوص نماید. براساس کنوانسیون‌های چهارگانه‌ی ژنو، زخمی‌ها از جمله دسته‌های مورد حمایت است، (فضائی، پیشین) که نه تنها، نباید مورد ظلم و جنایت واقع شوند، بلکه مورد حمایت قرار گیرند.

در سیره‌ی امام علی^(ع) این مسأله از همان هزار و چهار صدسال قبل مورد توجه بوده است. امام قبل از آغاز جنگ صفین فرمود: «وَلَا تُجْهِزُوا عَلٰی جَرِيحٍ»؛ یعنی، تعقیب نکنید و قصد کشتن و یا آسیب زدن به مجروحان را نکنید. (سیدرضی، نهج‌البلاغه، پیشین: نامه‌ی ۱۴) این بیان امام به عنوان قانون و اصل، مدار اعتبار و تحلیل است. وقتی کشتن زخمی‌ها ممنوع است، باید تداوی شوند. از این‌رو، در سیره‌ی امام علی^(ع) شاهد بر مسأله داریم که در جنگ نهروان، بعد از ختم غائله‌ی خوارج، امام علی^(ع) زخمی‌ها را به عشایر و فامیل شان تحویل داد و دستور فرمود که به کوفه ببرید و آن‌ها را تداوی نمایید. (طبری،

این در حالی است، که سازمان خوارج شرایط و معیارهای نیروهای متخاصم که در جنگ‌های بین‌المللی امروزه به رسمیت شناخته شده‌است و اسیران و زخمی‌های آن مورد حمایت است را دارا نیست، بلکه روش خوارج به مثابه‌ی گروه‌های شورشی و تروریستی امروزی است، که در عرف بین‌الملل امروزی از گروه‌های تروریستی حمایت نمی‌شود و قواعد الزام‌آور بین‌المللی در حق آن‌ها قابل تطبیق نیست. (احمدنیا، پیشین: ۱۷)

اما در عین حال امام علی^(ع) در برخورد با آن‌ها همه‌ی ارزش‌های حقوق بشردوستانه را رعایت کرد و تنها تا زمانی که آن‌ها در جنگ بودند، دستور به جنگ و کشتن را صادر کرد، ولی بعد از جنگ دستور داد: دیگر آن‌ها را نکشید؛ یعنی، خطر بر طرف شده دیگر نیاز به قتل آن‌ها نیست و مجروحان آنان باید تداوی شود.

نتیجه‌گیری

با توجه به آنچه گفته آمد، این نتیجه به دست می‌آید، که اصول و ارزش‌های انسان مدارانه و توجه به کرامت انسانی، آرومان و ایده‌ی جمعی همه‌ی تمدن‌ها و ادیان است. توجه به کرامت انسانی و تاکید بر ممانعت از هر نوع رفتار آسیب‌زا به حیات و حقوق انسان‌ها در زمان جنگ و برای نیروهای متخاصم، در سیره‌ی و رفتار امام علی^(ع)، اهمیت دارد. مجموعه‌ی از مقررات و اصول به هدف کاهش صدمات و آسیب‌های ناشی از جنگ و حمایت از کرامت و ارزش‌های انسانی، توسط جامعه بین‌الملل تدوین گردیده و قابل احترام است. این اصول در سیره‌ی امام علی^(ع) به میزان خیلی بهتر قابل مشاهده است. این مطلب از آن‌رو، اهمیت دارد که در عصر زمامداری امام علی^(ع) نه عرف بین الملل وجود داشت و نه ارزش‌های حقوق بشری، بلکه ساختار اجتماعی مقتضی خشونت و آسیب‌رسانی به دشمن بود. ولی از سوی امام علی^(ع) اصول بشردوستانه صادر گردیده و در مدت زمان حاکمیت و در میادین جنگ تطبیق می‌گردید.

مسلمانان و سازمان‌های اسلامی، باید توجه داشته باشند که سیره‌ی امام علی^(ع) به عنوان یک فرد موثر و امام معصوم که رفتارش، منبعث از وحی و سیره‌ی پیامبر است، از پیش‌تازان ترویج حقوق بشردوستانه و کرامت انسانی است. از این‌رو، بر مسلمانان نیز لازم است که با تأسی به سیره و اندیشه‌های بزرگان دینی، در همه‌ی ساحات زندگی، ارزش‌مداری و اصول انسانی را رعایت کنند. به هیچ وجه رفتارهای غیرانسانی گروه‌های تندرو و افراطی به نام مسلمان، مورد تایید اسلام نیست. امام^(ع) اصول انسانی را در سخت‌ترین شرایط و در برابر افراد که به قصد خیانت و نابودی حاکمیت و جامعه اسلامی، اعلام جنگ کرده بودند، رعایت کرد. در مرام امام علی^(ع) اصل اولی زندگی مسالمت‌آمیز و دوری از جنگ و خشونت است. تنها جنگی مشروعیت دارد، که نا اهلان، شروران، امنیت و آسایش عمومی را تهدید کنند. البته با رعایت ارزش‌ها و حفظ کرامت انسانی و محدود به اقدامات که برای شکست باغیان و متجاوزان، لازم و ضروری است.

منابع

الف. کتاب‌ها

- قرآن کریم.
- نهج البلاغه.
۱. ابن اثیر، الكامل فی التاریخ، بیروت، دار الصادر، ۱۹۶۵م.
۲. ابن خلدون عبد الرحمان، تاریخ ابن خلدون، بیروت، دار الفکر، چاپ دوم، ۱۹۸۸م.
۳. ابن شهر آشوب، مناقب آل علی، قم، انتشارات علامه، چاپ اول، ۱۳۷۹ش.
۴. ابن مزاحم نصر، وقعه الصفین، قم، مکتبه آیت الله مرعشی نجفی، چاپ دوم، ۱۴۰۴ق.
۵. انوری، حسن، فرهنگ بزرگ سخن، تهران، انتشارات سخن، ۱۳۸۱.
۶. بلاذری احمد بن یحی، انساب الاشراف، بیروت، دارالفکر، چاپ اول، ۱۹۹۶م.
۷. تبریزی، ابوطالب تجلیل، التعليقه الاستدلاليه علی تحریرالوسيله، موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره)، تهران، چاپ اول، ۱۴۲۱ ه.ق.
۸. ثقفی کوفی، ابراهیم بن محمد، الغارات، تهران، انجمن آثار ملی، ۱۳۵۳ش.
۹. حر عاملی، محمد بن حسن، وسائل الشیعه، قم، موسسه آل البیت (ع)، چاپ اول، ۱۴۰۹ ق.
۱۰. حسینی شیرازی، سید محمد، فقه العولمه، بیروت، موسسه الفکر الاسلامی، چاپ اول، ۱۴۲۳ ق.
۱۱. خالقی ابوالفتح، حقوق بین الملل کیفری اختصاصی، تهران، مجمع علمی و فرهنگی مجد، چاپ اول، ۱۳۹۴ش.
۱۲. دشتی محمد، ترجمه ی نهج البلاغه، قم، انتشارات مشهور، چاپ اول، ۱۳۷۹ش.
۱۳. دینوری ابن قتیبه، اخبار الطوال، قم، منشورات الرضی، ۱۳۶۸ش.
۱۴. _____، الامامه والسیاسه، بیروت، دارالاضواء، چاپ اول، ۱۹۹۰م.
۱۵. رابرتسون جفری، جنایات علیه بشریت، ترجمه ی گروه پژوهشی دانشگاه علوم اسلامی رضوی، مشهد، انتشارات دانشگاه علوم اسلامی رضوی، چاپ اول، ۱۳۸۳.
۱۶. راغب اصفهانی، حسین بن محمد، مفردات ألفاظ القرآن، دارالعلم - الدارالشامیه، بیروت - دمشق، چاپ اول، ۱۴۱۲ ه.ق.
۱۷. الزحیلی، وهبه، آثار الحرب فی الفقه الاسلامی، دمشق، دارالفکر، چاپ دوم، ۱۹۹۶م.

۱۸. سبحانی تبریزی، جعفر، الرسائل الأربع (للسبحانی)، قم، موسسه امام صادق^(ع)، چاپ اول، ۱۴۱۵ ه.ق.

۱۹. شهیدی سیدجعفر، ترجمه‌ی نهج البلاغه، تهران، انتشارات علمی و فرهنگی، چاپ چهارم ۱۳۷۸ ش.

۲۰. طبری، محمد بن جریر، تاریخ الطبری، بیروت، دارالتراث، چاپ دوم، ۱۹۶۷ م.

۲۱. طریحی، فخرالدین، مجمع البحرین، تهران، کتاب فروشی مرتضوی، چاپ سوم، ۱۴۱۶ ق.

۲۲. طوسی، ابوجعفر، محمد بن حسن، تهذیب الأحکام، تهران، دارالکتب الإسلامیه، چاپ چهارم، ۱۴۰۷ ه.ق.

۲۳. علامه حلّی، حسن بن یوسف بن مطهر، مختلف الشیعه فی أحكام الشریعه، قم، دفتر انتشارات اسلامی، چاپ دوم، ۱۴۱۳ ه.ق.

۲۴. فراهیدی، خلیل بن احمد، کتاب العین، قم، نشر هجرت، چاپ دوم، ۱۴۱۰ ه.ق.

۲۵. کلینی، محمد بن یعقوب، الکافی، تهران، دارالکتب الإسلامیه، چاپ چهارم، ۱۴۰۷ ق.

۲۶. مجلسی محمدباقر، بحارالانوار، بیروت، دار احیاء التراث العربی، چاپ دوم، ۱۴۰۳ ق.

۲۷. منتظری، حسین علی، مبانی فقهی حکومت اسلامی، ترجمه‌ی محمود صلواتی و ابوالشکوری، قم، موسسه کیهان، چاپ اول، ۱۴۰۹ ه.ق.

۲۸. نجفی، محمدحسن، جواهرالکلام فی شرح شرائع الإسلام، بیروت، دار احیاء التراث العربی، چاپ هفتم، ۱۴۰۴ ه.ق.

۲۹. نوری، میرزا حسین، مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل، بیروت، موسسه آل‌البیت^(ع)، چاپ اول، ۱۴۰۸ ه.ق.

ب. مجلات (مقالات)

۳۰. احمدنیا، حامد؛ احمدنیا، زهرا، «سیر تکاملی جرم‌انگاری جنایات جنگی در اساس‌نامه‌ی

پنج دادگاه کیفری بین‌المللی»، فصل‌نامه تطبیقی فقه جزایی، دوره‌ی اول، شماره‌ی اول،

سال ۱۴۰۰، صص ۱۷-۲۸

۳۱. برزنونی احمدعلی، «آثار حقوق اعلان جنگ در اسلام و حقوق بین‌الملل معاصر»، نشریه

دفتر خدمات حقوقی بین‌المللی جمهوری اسلامی ایران، شماره ۲۵، ۱۳۷۹، ۵۷-۸۳.

۳۲. بیگی جمال؛ فرهاد، قهار، «جنایات جنگی پزشکی رفیافت مفهومی و مصداقی»، فصل‌نامه

پژوهش‌های حقوق کیفری، دوره‌ی دهم، شماره ۳۶، ۱۴۰۰، صص ۲۹-۶۰.

۳۳. پورهاشمی سیدعباس؛ فقیه حبیبی، علی، «بررسی امکان مطالبه‌ی خسارت زیست محیطی جنگ ایران و عراق از دیوان بین‌المللی دادگستری»، فصل‌نامه تحقیقات سیاسی و بین‌المللی دانشگاه آزاد واحد شهرضا، شماره ۹، ۱۳۹۰، صص ۶۵-۷۱.
۳۴. ذاکر حسین محمدهادی، «گرسنگی دادن غیرنظامیان به‌مثابه‌ی جنایت جنگی»، مجله پژوهش‌های حقوق جزا و جرم‌شناسی، شماره ۱۸، ۱۴۰۰، صص ۲۲۷-۲۵۲.
۳۵. ستایش‌پور، محمد؛ شفایی، پرینان، «اقدامات شرکت‌های خارجی بابت استفاده عراق از سلاح شیمیایی در دفاع مقدس از منظر حقوق مسئولیت بین‌المللی»، تمدن حقوقی، شماره ۱۲، ۱۴۰۱، صص ۲۳۷-۲۶۲.
۳۶. سیدزاده ثانی، سیدمهدی؛ زهرا فرهادی آلاشتی، «جنایات جنگی در منازعه‌های داخلی و بین‌المللی»، پژوهش‌نامه‌ی ایرانی سیاست بین‌الملل، سال سوم، شماره ۱، پاییز و زمستان ۱۳۹۳، صص ۴۴-۷۱.
۳۷. فروغی، فضل‌الله؛ کیوان، غنی، «جنایات جنگی علیه میراث فرهنگی در مخاصمات مسلحانه‌ی سوریه»، مطالعات حقوق کیفری و جرم‌شناسی، دوره‌ی ۲، شماره‌ی ۴، ۱۳۹۴، صص ۳۳۳-۳۵۵.
۳۸. فضائلی، مصطفی، «اصول حاکم بر رفتار با قربانیان مخاصمات مسلحانه از نگاه اسلام و حقوق بین‌الملل بشردوستانه با تاکید بر وضعیت زندانیان جنگی و بازداشت شدگان»، فصل‌نامه‌ی پژوهش تطبیقی حقوق اسلام و غرب، سال هشتم، شماره‌ی اول، بهار ۱۴۰۰، صص ۱۰۷-۱۳۶.
۳۹. قدیر، محسن؛ کیخسروی، مهدی، «جنایات جنگی و برهم کنش آن با جنایت علیه بشریت و نسل‌کشی»، آموزه‌های حقوق کیفری، دانشگاه علوم اسلامی رضوی، دوره‌ی شانزده، شماره‌ی ۱۷، بهار و تابستان ۱۳۹۸، صص ۶۷-۳۱.
۴۰. گراوند، فرشاد، «حق بر آب در پیکره‌ی حقوق بین‌الملل و حمایت از آن در داوری سرومایه‌گذاری بین‌المللی»، فصل‌نامه‌ی مطالعات حقوق عمومی، دوره‌ی ۵۰، شماره‌ی ۴، زمستان ۱۳۹۹، صص ۱۶۸۳-۱۷۰۵.

